

УДК 005.334:338.246.87

БОБИЛЬ В.В.^{1*}, ЛОСКУТОВА Г.А.², ДРОНЬ М.А.³

^{1*} д.е.н., професор, завідувач кафедри «Облік і оподаткування», Український державний університет науки і технологій, e-mail: vladimir-bobyl2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7306-3905

² аспірант кафедри «Облік і оподаткування», Український державний університет науки і технологій, e-mail: loskutovagan@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-3353-4968

³ доктор філософії з економіки, старший викладач кафедри «Управління фінансами, облікової аналітики та моніторингу бізнесу», Український державний університет науки і технологій, e-mail: dronmarina23@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-9881-9521

РИЗИКИ ТА ДЖЕРЕЛА ЗАГРОЗ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Мета. Метою статті є дослідження сучасних ризиків та джерел загроз у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України. **Методика.** Для вирішення наукової проблематики у дослідженні застосовано: порівняльний аналіз емпіричних даних; абстрактно-логічного узагальнення, методи групування, статистичні методи. **Результати.** У роботі визначено наявні та потенційні ризики зовнішньоекономічної діяльності України. На основі проведеного порівняльного аналізу доведено, що сучасний низький стан зовнішньоекономічної безпеки є результатом воєнної агресії росії; високого рівня доларизації економіки; вразливої товарної структури експорту; низької конкурентоспроможності вітчизняних виробників; залежності від імпорту енергоносіїв та окремих видів продукції; певної дискримінації українських підприємств в торгових відносинах. Основним шляхом покращення зовнішньоекономічної діяльності має стати одночасне проведення структурних реформ у всіх економічних сферах країни. **Наукова новизна** полягає у всебічному дослідженні сучасного рівня зовнішньоекономічної безпеки та виокремленні потенційних ризиків та загроз, реалізація яких може значно погіршити стан зовнішньоекономічної діяльності України. **Практична значимість.** Окремі результати та висновки можуть бути використані національними регуляторами в процесі визначення шляхів покращення стану зовнішньоекономічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічна безпека, ризики та загрози.

Постановка проблеми

Ситуація, що склалася в Україні, висвітлює проблему забезпечення економічної безпеки як актуальне та складне питання сучасності. Економіка країни знаходиться під негативним впливом економічних та політичних факторів, які змушують державу шукати умови та шляхи зменшення зовнішніх ризиків.

Зазначимо, що метою діяльності національних регуляторів із забезпечення економічної безпеки є створення можливостей для стабільного розвитку економіки України в ординарних та кризових умовах.

Зовнішньоекономічна безпека, як і економічна безпека, є складною системою, що включає низку функціонально взаємопов'язаних блоків, а саме: національні інтереси у сфері зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД); концепцію та організацію

ЗЕД; ризики та головні показники; правове забезпечення ЗЕД.

Інтеграція економіки України у світову економічну систему загострює питання зовнішньоекономічної безпеки, без ефективного забезпечення якої країна не може бути повноцінним учасником у світових економічних відносинах [1;2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема низького рівня зовнішньоекономічної безпеки України традиційно знаходиться у центрі наукових інтересів вітчизняних дослідників. Дане питання розглядалося в роботах З.С. Варналія, О.В. Дегтярьової, Є.О. Медведкіної, С.І. Ткаченка, А.І. Сухоруков, В.А. Богомолів, А.В. Чесноков, З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк, М.М. Олексієнко, Л.А. Яремко, В.К. Сенчагов, М. Портера, А.П. Градовта.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, у сучасних дослідженнях недостатньо повно висвітлена проблема визначення ризиків та джерел загроз зовнішньоекономічної безпеки України.

Формування цілей статті

Метою даного дослідження є визначення ризиків та джерел загроз у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки. Визначивши ризики, загрози, можливо буде розробити стратегічний план підвищення економічної безпеки та створити умови для забезпечення підвищення конкурентоспроможності економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ризики та загрози в економічній діяльності, в тому числі міжнародній, дуже різноманітні та багатогранні. Ці ризики

доцільно розглядати та класифікувати залежно від певних факторів

Отже, необхідно розглянути класифікацію економічних ризиків ЗЕД з огляду на ряд характерних і специфічних факторів.

Існує низка типових ризиків, пов'язаних з управлінням бізнес-організацією (фірмами, компаніями, фізичними та юридичними особами). Залежно від спеціалізованих функцій управління, економічні ризики можна поділити на ризики прогнозування та ризики, пов'язані зі стратегічним та оперативним плануванням діяльності. Крім того, можна виокремити організаційні ризики та ризики продуктивності, а також ризики фінансового обліку та контролю.

Залежно від сфер виникнення у ринковому просторі виділяють ризик ліквідності, ризик вибору сегмента ринку і ризик управління продуктивним портфелем.

У табл. 1 надано основні загрози економічної та зовнішньоекономічної безпеки.

Таблиця 1

Ризики та джерела загроз економічної та зовнішньоекономічної безпеки

Загрози економічної безпеки	Загрози зовнішньоекономічної безпеки (ризики та наслідки)
Нераціональна структура експорту	Зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі (експорт сировини та імпорт товарів з високою доданою вартістю)
Імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків	Витіснення імпортною продукцією з внутрішнього ринку національних виробників. Залежність від окремих товарів (енергоносії)
Відплив валютних коштів	Зниження валютних резервів держави та ліквідності вітчизняних підприємств
Тероризм та криміналізація	Погіршення інвестиційної привабливості та відтік іноземних інвестицій
Неефективне зростання іноземного капіталу	Деформація галузевої структури економіки, можливі втрати контролю над стратегічними секторами економіки
Збільшення зовнішнього боргу	Загроза фінансової кризи, зниження валютних резервів держави
Обмеженість доступу на зовнішні ринки	Зменшення обсягів експорту продукції, звуження географії зовнішньоторговельних зв'язків
Боротьба за природні ресурси	Можливі військові конфлікти та суттєве загострення конкурентної боротьби

Джерело: складено авторами за даними [3;4]

В залежності від етапів прояву, ризики поділяють на передпроектні та проектні, інноваційні та інвестиційні. Також виокремлюють ризик реконструкції (трансформації) організаційної системи та системи управління.

До фінансових ризиків ЗЕД можна віднести:

- кредитний (індивідуальний та портфельний);
- процентний, який виникає внаслідок коливання ринкових ставок;
- фондовий, який виникає через негативну зміну курсів акцій, казначейських зобов'язань, облігацій та інших цінних паперів;

- ціновий, який виникає через коливання цін на паливне, харчові продукти, метали тощо;
- валютний, наслідком якого є коливання курсу валют.

Залежно від того, як діють конкуренти, виокремлюють ризик застосування демпінгових цін на товари та послуги; ризик промислового та комерційного шпигунства, наслідком якого може бути розголошення комерційної, технічної, технологічної таємниці господарської діяльності.

Для більш ефективного забезпечення зовнішньоекономічної безпеки країни необхідно визначити загрози, що вже існують, і загрози, що можуть бути, а також визначити їх кількісні та якісні показники, сформулювати конкретні заходи, які допоможуть нейтралізувати зовнішньоекономічні ризики.

Безпосереднє управління ризиками зовнішньоекономічної діяльності є функцією національних регуляторів [5].

Політика, яку проводить Уряд у сфері ЗЕД, спрямована на створення сприятливого підприємницького клімату через максимальне врахування економічних інтересів внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів. Отже, держава хоч і опосередковано, але все ж впливає на мінімізацію ризиків у сфері ЗЕД.

Стейкхолдери ЗЕД здійснюють свою зовнішньоекономічну політику, у якій переплітаються елементи конкурентного протистояння та партнерства. Таким чином

формується відносина та специфічні зв'язки у сфері ЗЕД.

Зазначимо, що забезпечення економічної безпеки та протидія ризикам у сфері ЗЕД має певні рівні. Кожен із цих рівнів, у свою чергу, має власні ризики та загрози, які є унікальними, і спеціальні набори інструментів для управління цими ризиками. При цьому може мати місце і конфлікт інтересів стейкхолдерів, що значно ускладнює взаємодію сторін у процесі зовнішньоекономічної діяльності.

Для визначення рівня зовнішньоекономічної безпеки України використовується набір основних систем показників, найважливішими з яких є: співвідношення імпорту та експорту, співвідношення експорту та ВВП (ступінь експортної залежності), співвідношення імпорту та ВВП (ступінь імпоротної залежності), відношення зовнішнього боргу до ВВП, відношення зовнішнього боргу до ВВП у зовнішніх відносинах, відношення зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг, ступінь відкритості економіки, товарна структура експорту та імпорту (частка імпорту та експорту сировини та продуктів з низьким рівнем обробки, частка імпорту та експорту інноваційної продукції), географічна структура імпорту та експорту тощо [6;7;8].

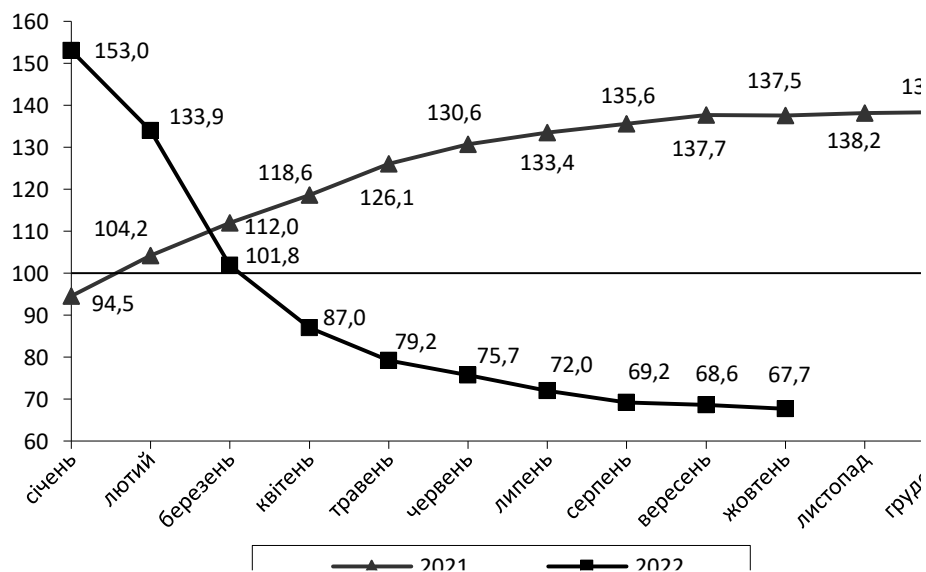

Рис. 1. Темпи зростання (зниження) експорту товарів (у % до відповідного періоду попереднього року, нарастаючим підсумком)

Джерело: Державна служба статистики України [9]

За даними Державної служби статистики України, на теперішній час основні показники зовнішньоекономічної безпеки знаходяться на критичному або близькому до нього рівні. В останні роки значно зростає дефіцит зовнішньої торгівлі. Це своєю чергою

призводить до зниження коефіцієнта покриття експорту імпортом [9].

Результати ЗЕД України за 2021-2022 рр. наведено на рис. 1, та 2.

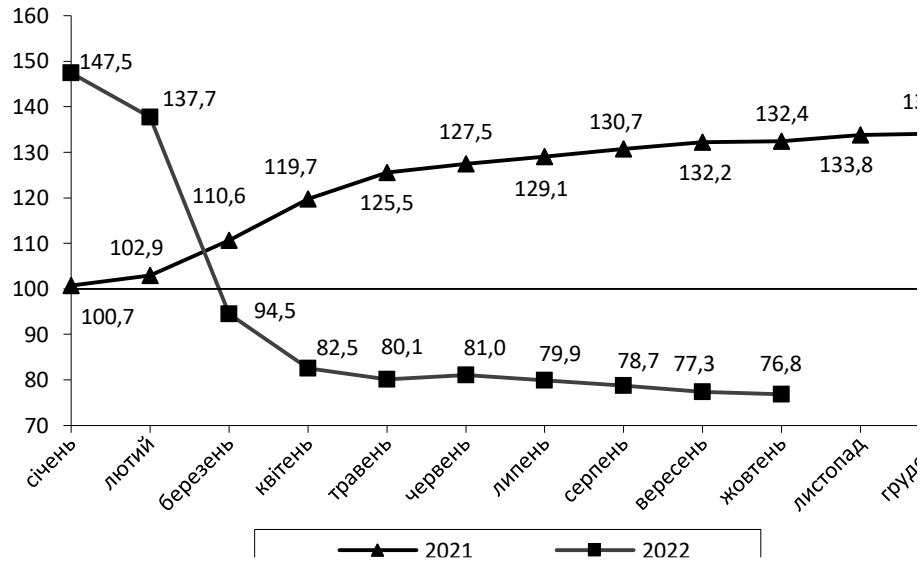

Рис.2. Темпи зростання (зниження) імпорту товарів (у % до відповідного періоду попереднього року, нарастаючим підсумком)

Джерело: Державна служба статистики України [9]

За даними Державної служби статистики України, у жовтні 2022 р. порівняно із вереснем 2022 р. обсяги експорту скоротилися на 3,5%, а імпорту зросли на 7,4%. Сезонно скориговане сальдо зовнішньої торгівлі у жовтні 2022 р. було негативним і становило 1134,5 млн дол.

США. У вересні 2022 р. було також негативне – 671,8 млн дол. США.

Реальний ВВП у III кварталі 2022 року збільшився порівняно з попереднім кварталом на 9,0% (з урахуванням сезонного фактора), а порівняно з III кварталом 2021 року – зменшився на 30,8% (див рис. 3).

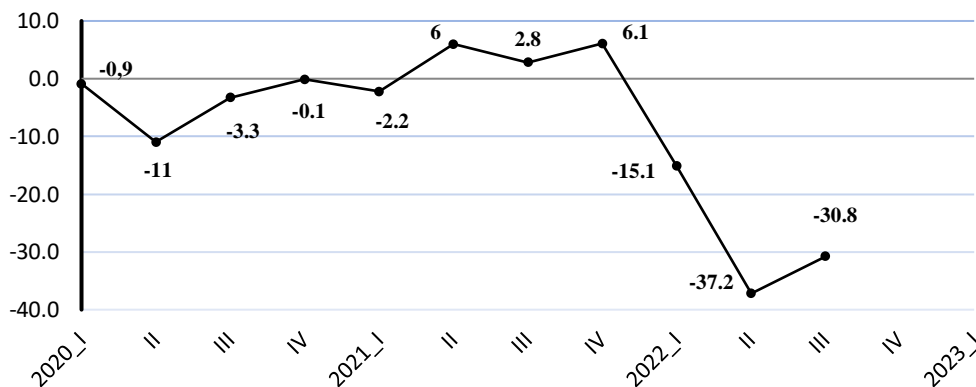

Рис. 3. Зміна реального ВВП (у % до відповідного кварталу попереднього року)

Джерело: складено авторами за даними [9]

Попри високу інфляцію, фактичні темпи зростання цін в Україні залишалися відносно контрольованими, а інфляційний тиск стабілізувався в останні місяці 2022 року. Забезпечити відносно помірну динаміку інфляції вдалося завдяки антикризовим заходам НБУ та Уряду за підтримки міжнародних партнерів.

На початку військової агресії Національний банк відійшов від традиційних принципів таргетування інфляції та запровадив режим фіксації курсу. У середині 2022 року, щоб збалансувати економіку, НБУ скоригував курс і надалі намагався підтримувати його на незмінному рівні. Відомо, що фіксований обмінний курс є важливим якорем для очікувань усіх економічних агентів і слугує запобіжником від паніки.

Повернення НБУ до активної процентної політики, підвищення облікової ставки до

25%, подальше розширення спектра інструментів підтримки заощаджень громадян – все це сприяло стабілізації очікувань стейкхолдерів та стримуванню інфляції. Крім того, стримували зростання споживчих цін такі заходи Уряду, як мораторій на підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги для населення та зниження окремих податків (зокрема, ПДВ на паливо).

Водночас споживча інфляція в Україні й надалі залишатиметься високою. Значними залишаються ризики щодо інфляційних процесів та погіршення очікувань, зокрема через можливу ескалацію на фронті, а також теракти та, як наслідок, відключення електроенергії [10].

Показники інфляції за період з листопада 2021 р. до листопада 2022 р. наведено на рисунку 4.

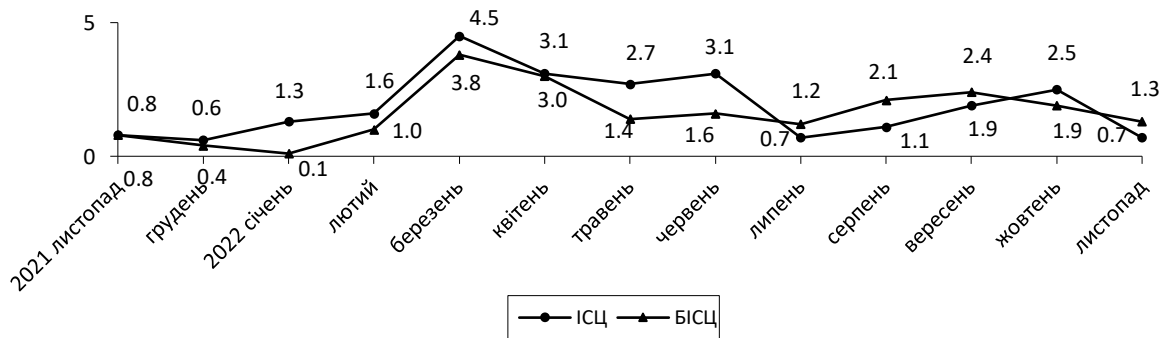

Рис. 4. Зміни цін (у % до попереднього місяця)
 Джерело: Державна служба статистики України [9]

Як видно з рисунку 4, інфляція на споживчому ринку в листопаді 2022 р. порівняно із жовтнем 2022 р. становила 0,7%, з початку року – 25,7% [9].

Базова інфляція в листопаді 2022 р. порівняно із жовтнем 2022 р. становила 1,3%, з початку року – 21,6% [9].

Крім того, на стан зовнішньоекономічної безпеки України, значно впливає валютно-інвестиційна політика. Загрозою національній безпеці України є значний відтік капіталу за кордон, високий рівень доларизації економіки, негативна динаміка зовнішнього державного боргу.

Також загрозою для зовнішньоекономічної безпеки України є приховування валютного виторгу та експорт вітчизняних товарів за

демпінговими цінами, що призводить до відпливу капіталу з країни. Ці кошти не спрямовуються на структурну перебудову національної економіки, що є причиною її швидкого залучення до зовнішніх боргових зобов'язань.

Зі зростанням зовнішнього боргу погіршуються макроекономічні показники економіки України.

За прогнозами Державної служби статистики України, до початку 2023 року державний борг України перевищить валовий внутрішній продукт (ВВП) і становить 6,4 трлн грн. Попри те, що на кінець серпня 2022 року державний борг склав 3,6 трлн грн. (див. рис. 5).

Рис. 5. Зміна державного боргу України від початку року (у гривневому еквіваленті)
 Джерело: Міністерство фінансів України, Національний банк України. [10]

Основною причиною різкого зростання державного боргу є встановлення воєнного стану. На теперішній час Уряд щомісяця витрачає до 250 мільярдів гривень, більш ніж половина з яких йде на військові потреби.

Державні фінанси перебувають у стані кризи. Війна призвела до різкого скорочення податкової бази. У січні-жовтні 2022 року касові видатки Державного бюджету України зросли в 1,8 рази порівняно з відповідним періодом 2021 року, тоді як доходи за цей період перевищили торішні лише на 31,2%. Загалом, порівняно з довоєнним часом, запланований дефіцит Державного бюджету України на 2022 рік збільшено майже в 7,9 рази (зі 189 до 1497,2 млрд грн). Відповідні витрати бюджетних надходжень частково компенсуються коштом міжнародної фінансової допомоги.

Суттєво зросли обсяги державного та гарантованого державою боргу України та видатки на його обслуговування. Згідно з прогнозом МВФ, валовий державний борг України у 2022 році зросте до 86,2% ВВП

(після зниження до 49% ВВП у 2021 році) і в наступні роки залишатиметься на новому високому рівні через різке зростання дефіциту державного бюджету та падіння ВВП [11].

Отже, низький рівень зовнішньо-економічної безпеки України є наслідком впливу багатьох загроз. Загрозами у фінансовій сфері є стрімке зростання боргової залежності. Загрози у сфері торгівлі: вразлива товарна структура (експорт кількох товарних груп: чорні метали та вироби з них, зернові та ін.); географічна концентрація (велика залежність від експорту товарів), недостатня конкурентоспроможність вітчизняних виробників; залежність від імпорту енергоносіїв та окремих видів продукції; дискримінація України в торгових відносинах. В інформаційній сфері загрозою є погіршення рейтингових оцінок стану економіки держави, у науково-дослідній сфері – зменшення фінансування науково-технічних розробок [12].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень

Україна є фінансово, енергетично та економічно залежною державою. На теперішній час рівень зовнішнього державного боргу становить 86,2% ВВП і більш ніж удвічі перевищує рекомендоване значення. Структура імпорту та експорту є неоптимальною. Експорт високотехнологічної продукції становить 3–4%, тоді як у розвинутих країнах — близько 15%. Україна стала сировинною базою для іноземних економік і ринком збуту неякісної продукції. Рівень доларизації (29,1%) майже втричі перевищує оптимальне значення та спричиняє негативні процеси на валютному ринку

України. Найбільш прийнятною політичною відповіддю на сучасні зовнішньоекономічні виклики має стати одночасне проведення структурних реформ у всіх сферах економічного розвитку.

Забезпечення ефективного функціонування промислового сектору слід розглядати як один із ключових чинників стабільної економіки у воєнний та післявоєнний періоди, що дасть можливість не лише відновити вітчизняне виробництво, а й запобігти надмірній інфляції, погіршенню зовнішньоторговельного балансу, зменшенню податкових надходжень до державного й місцевих бюджетів.

BOBYL V.V.^{1*}, LOSKUTOVA A.A.², DRON M.A.³

1* Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Taxation, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: vladimir-bobyl2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7306-3905

2 Post graduate student of the Department of Accounting and Taxation, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: loskutovagan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3353-4968

3 Doctor of Philosophy in Economics, Senior lecturer of the Department of Financial Management, Accounting Analytics and Business Monitoring, Ukrainian State University of Science and Technology, e-mail: dronmarina23@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9881-9521

RISKS AND SOURCES OF THREATS THE FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Purpose. The purpose of the article is to study modern risks and sources of threats in the sphere of ensuring Ukraine's foreign economic security. **Method.** In order to solve scientific problems, the research used: comparative analysis of empirical data; abstract-logical generalization, grouping methods, statistical methods. **Results.** The work identifies the existing and potential risks of Ukraine's foreign economic activity. On the basis of the conducted comparative analysis, it is proven that the current low state of foreign economic security is the result of Russia's military aggression; high level of dollarization of the economy; vulnerable export commodity structure; low competitiveness of domestic producers; dependence on the import of energy carriers and certain types of products; certain discrimination of Ukrainian enterprises in trade relations. The main way to improve foreign economic activity should be the simultaneous implementation of structural reforms in all economic spheres of the country. **Scientific novelty** consists in a comprehensive study of the current level of foreign economic security and the identification of potential risks and threats, the implementation of which can significantly worsen the state of Ukraine's foreign economic activity. **Practical significance.** Individual results and conclusions can be used by national regulators in the process of determining ways to improve the state of foreign economic security.

Keywords: economic security, foreign economic activity, foreign economic security, risks and threats

REFERENCES

1. Arkhiieriev S. I., Volosnikova N. M., Klymova S. O. (2019) *International economy and international economic relations*. Navch. posibnyk. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian]
2. Chesnokov A. V. (2006) *External economic security of the state in the conditions of the European integration of Ukraine*: PhD thesis abstract. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Hryhorova-Berenda L. I. (2010) Foreign economic security: essence and threats. *Problemy ekonomiky*. 2. 39-46 [in Ukrainian]

4. Vlasiuk O. S., Sukhorukov A. I., Nedin I. V. et al. (2010) System of economic security of the state. *Nats. in-t probl. mizhnar. Bezpeky*. Kyiv: Stylos [in Ukrainian]
5. Martseniuk L. V., Dron M. A., Bobyl V. V. et al. (2022) Scientific and applied aspects of accounting and analytical support of risk-oriented management. *Ukr. derzh. un-t nauky i tekhnolohii*. Dnipro: UDUNT [in Ukrainian]
6. Aranchii V. I., Peretiak I. V. (2012) External economic security of Ukraine in the context of international integration. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*. 2. 150-161 [in Ukrainian]
7. Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine. Retrived from: http://www.me.gov.ua/control/publish/article?art_id=97980 [in Ukrainian]
8. Matviichuk N. M. (2014). External economic security of Ukraine in the conditions of crisis phenomena. *Upravlinnia sotsialno-ekonomichnyimi systemami: analiz suchasnykh tendentsii ta perspektiv rozvytku : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp.219-222). Kharkiv: KhNUBA [in Ukrainian]
9. Official website of the State Statistics Committee of Ukraine. Retrived from: <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
10. Official website of the National Bank of Ukraine. Retrived from: <http://www.bank.gov.ua> [in Ukrainian]
11. On the internal and external situation of Ukraine: Analytical report to the annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrived from: <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini> [in Ukrainian]
12. Hryshova I. Yu., Hnatieva T. M. (2016). Risk management strategies in the context crisis management. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*. 3. (Vol. 1), 32-40 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 04.12.2022

Received: 2022.12.04